

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ ТАЛАБЛАРИ АСОСИДА ТОВАР МОДДИЙ ЗАХИРАЛАРНИНГ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Бобобеков Баҳром Қаҳхарович -

Жиззах Политехника институти ассистенти

https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss1/a22

Аннотация. Ушбу мақолада молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, унинг моделлари, камчиликлари, афзалликлари, товар моддий захираларининг ҳисобини ташкил этишда халқаро олимларнинг фикри ўрганилиб, мамлакатимизда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига жавоб берадиган асосини яратиш бўйича методолиги таклиф этилган. Мазуга оид муаммолар ўрганилиб уларга илмий асосланган хулосалар берилган.

Калит сўзлар: молиявий кўрсаткичлар, таннарх, маҳсулот, захира, резерв, молиявий ҳисобот, ҳисобчилик, молиявий қарамлик, молиявий мустақиллик, активларнинг қарамлик коэффициенти, корхона.

МЕТОДОЛОГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ НА ОСНОВЕ ТРЕБОВАНИЙ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА

Бобобеков Баҳром Қаҳхарович -

Ассистент Джиззакского политехнического института

Аннотация. В данной статье изучаются международные стандарты финансовой отчетности, ее модели, недостатки, преимущества, мнение ученых-международников в организации учета товарно-материальных запасов, а также предлагается методология создания основы финансовой отчетности в нашей стране, отвечающей международным стандартам. Проблемы Мазу были изучены, и им были даны научно обоснованные выводы.

Ключевые слова: финансовые показатели, себестоимость, продукт, резерв, резерв, финансовая отчетность, бухгалтерский учет, финансовая зависимость, финансовая независимость, коэффициент зависимости активов, предприятие.

METHODOLOGY OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF COMMODITY MATERIAL RESERVES ON THE BASIS OF THE REQUIREMENTS OF INTERNATIONAL STANDARDS OF FINANCIAL ACCOUNTING

Bobobekov Bakhrom Qakharovich -

Assistant of Jizzakh Polytechnic Institute

Annotation. In this article, the international standards of financial reporting, its models, disadvantages, advantages, the opinion of international scientists in the organization of accounting of commodity material reserves are studied, and the methodology for creating the basis of the financial report in our country that meets international standards is proposed. The problems of Mazu have been studied and they have been given scientifically based conclusions.

Keywords: financial performance, cost, product, backup, reserve, financial reporting, accounting, financial dependence, financial independence, asset dependence coefficient, enterprise.

Кириш. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида “Биринчи – ислохотларнинг қай даражада самара бераётганини кўрсатадиган мақсадли дастурларни амалга ошириш натижадорлиги. Булар қаторида саноат ва бошқа тармоқларни ривожлантиришнинг қуйидаги иқтисодий ва молиявий кўрсаткичларини келтириш мумкин: ишлаб чиқариш қувватларининг аҳволи, ҳарajatларни ва таннархни пасайтириш, маҳаллийлаштириш ва рентабеллик даражаси, маҳсулот рақобатдошлигини сўзсиз ошириш” вазифаси қуйилган[1]. Бу вазифаларнинг ҳал этилиши за-

хиралар ва маҳсулот (иш, хизматлар) таннархни ҳисоблаш методологиясини такомиллаштиришни, таннархни камайтиришнинг имкониятлари ва резервларини топишни, халқаро стандартларда ва тажрибаларда кўзда тутилган илғор тизимларини жорий қилишни зарурат қилиб қўймоқда.

Ишлаб чиқариш субъектлари, ташкилотлар фаолияти самарадорлиги, умуман, иқтисодиёт ривожига молиявий ҳисоботларнинг ўзига хос ўрни бор. Шу маънода, Президентимиз томонидан 2020 йил 24 февралда “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”[2]ги қарорга имзо чекилиши ва унга биноан, 18 та банддан иборат “Йўл харитаси” тасдиқлангани юртимизда ушбу йўналишда ҳам жиддий ишлага қўл урилаётганидан далолат. Бу тўғри йўл. Бинобарин, биз халқаро доирага, жаҳон бозорига инти-

лаётган эканмиз, фаолиятимиз ҳам халқаро стандартларга мос бўлиши лозим. Яъни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятлари кенгайди. Ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизими такомиллаштирилади.

Умуман, бугунги кунда жамиятида жадал кечаётган ўзгариш ва такомиллашувлар бухгалтерия соҳасида ҳам ислохотларнинг янги босқичи бошланганлигини англатади. Яъни давр моҳиятан миллий қобикда қолган, бугунги кун талаби нуқтаи-назаридан бирмунча ёпиқ ҳисобчиликнинг анъанавий тизимидан босқичма-босқич воз кечишни талаб этмоқда.

Анъанавий миллий ҳисобчилик тизимининг бугунги ҳолати хусусида фикр юритишдан олдин шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, Ўзбекистонда бошқа давлатлардаги каби бизнес субъектларида ҳисоб хизматларининг аниқ тартиб-таомиллари шакллантирилган. Бу жараён Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 30 августдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”[3] ги Қонуни билан тартибга солинса, кейинчалик қабул қилинган бошқа ҳужжатлар орқали миллий ҳисобчилигимиз бирмунча такомиллаштирилди. Аммо ушбу ўзгаришларга қарамасдан бизнес субъектлари бошқаруви, бир томондан, фаолиятни ривожлантириш ва молиялаштиришда йиғилиб қолган муаомолларни ҳал этишдаги функционалиги ўз қобиғидан нарига ўта олинмаганликлари билан изоҳланса, бошқа томондан эса сезиларли ҳаражатлар эвазига аниқланган ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларига дахлдор маълумотлар базаси ташқи қизиқувчилар талабларига ҳам шаклан, ҳам мазмунан мос эмасди. Бу эса уларнинг эътиборидан чет қолишга омил асосий омил бўлиб келаётганди. Ваҳоланки, ҳар қандай бизнес аниқлик ва шаффолик таъминланган жойда равнақ топади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Р.Х. Ҳермансон ва бошқалар захиралар таннархига қуйидаги элементларни киритади:

1. Сотувчининг инвойс нархи (харид чегирмаси айирилади);
2. Товарларнинг транзит айланишидаги суғурта харажатлари;
3. Харидорлар томонидан қопланадиган транспорт харажатлари;
4. Жойлаштириш, жумладан юкларни ортиш-тушириш харажатлари [4].

К.Д. Ларсон ва бошқалар захиралар таннархи бу уларни амалдаги ҳолатига ва жойлашишига олиб келиш билан боғлиқ бевосита ва билвосита харажатлардан ташкил топишини

қайд қилишади: “Захираларнинг таннархи – бу инвойс нархи, минус турли хил чегирмалар, плюс захираларни жойига ва сотишга тайёр ҳолга келтириш билан боғлиқ қўшимча ва ўзига хос харажатлардан таркиб топади”[5].

Проф. Пардаев М.Қ.нинг фикрича молиявий барқарорлик коэффицентлари гуруҳи компания эгалари ва кредиторлар ўртасидаги таваккалчиликнинг қандай тақсимланганлигини кўрсатади. Унда молиявий қарамлик ва молиявий мустақиллик, активларнинг қарамлик коэффицентлари, фоизни қоплаш коэффицентлари каби коэффицентлардан фойдаланиш таклиф қилинган[6,6.52].

Иқтисодчи олим Б.Ж.Хақимов корхоналарнинг жами активлари таркибида пул маблағлари энг муҳим молиявий актив сифатида тан олиншини эътироф этади. Демак корхонанинг тезкор ликвидлиги яъни жорий активлари билан жорий мажбуриятларини қоплаш коэффицентлари айнан пул маблағларига боғлиқ бўлган муҳим иқтисодий кўрсаткичдир[7,6.2].

Шуни таъкидлаш лозимки, корхоналарда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этиш, уларни банкротликдан чиқариш ва молиявий соғломлаштириш моделини танлаб олиншига бевосита боғлиқдир. Халқаро тажрибани тадқиқ этиш натижаларининг гувоҳлик беришича, ҳозирги кунда иқтисодий ночор корхоналарни соғломлаштиришни меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш бўйича жаҳонда 2 та йўналиш амал қилмоқда: Биринчи йўналишнинг моҳияти шундан иборатки (АҚШ, Франция ва бошқа давлатларда) ривожланаётган давлатлардаги банкротликка оид ҳуқуқ нормаларида ночор аҳволга тушган корхонани имкон қадар сақлаб қолиб, уни ночор аҳволдан чиқаришга кўпроқ эътибор берилди. Бундай тажриба Республикамиз иқтисодиётида қўлланилган бўлиб, иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларининг балансига ўтказилиб, уларни молиявий соғломлаштириш чора-тадбирлари кўрилган.

Қонунчиликдаги иккинчи йўналиш бўйича (Англия, Германия ва бошқа давлатларда) банкротликка оид қонунчиликнинг моҳияти асосан ночор аҳволга тушган корхонани тезроқ тугатиб (банкрот қилиб), унинг кредиторлари қарзини қайтаришга қаратилган бўлади [8,6.252]. Мазкур тажрибадан иқтисодиётимизнинг ҳозирги ривожланиш даврида фойдаланиш мўлжалланмоқда. Бунда корхоналарни қайта ташкил қилиш, уларнинг мулк шаклини ўзгартириш, хусусан хорижий инвестицияларни жалб этиш бўйича стратегик режалар тузилмоқда.

Соҳага доир бошқа адабиётларда ҳам захиралар таннархи ҳисоби ва ҳисоботнинг стандартларга уйғун жиҳатлари акс эттирилган.

Ушбу юқоридаги хорижий адабиётларда келтирилган қоидалар стандартлар талабларига жавоб беради. Лекин, бу қоидаларни фақат савдо корхоналаридаги товарлар таннархини шакллантиришда қўллаш мумкин. Бунда захираларнинг харид таннархи билан боғлиқ бўлган элементлар акс этирилган. Халқаро стандартлар эса таърифлар нафақат савдо, балки ишлаб чиқариш ва бошқа фаолият турлари билан шуғулланувчи компаниялар учун ҳам қўлланиладиган бўлиши мақсадга мувофиқлигини таъкидлайди. Масалан, ишлаб чиқариш корхоналарида захиралар таннархида қайта ишлаш харажатлари ҳам муҳим ўрин тутаяди, қайсики бу жиҳатлар юқоридаги таърифларда ўз ўрнини топмаган.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақола ни ёритишда статистик, таққослаш, гуруҳлаш, таҳлил ва синтез, иқтисодий таҳлил, абстракт мантиқий таҳлил, иқтисодий математик усуллардан фойдаланилди. Маълумотлар қиёсий таҳлил қилиниб, мушоҳада қилиш асосида илмий хулосаларга келинди.

Таҳлил ва натижалар Ҳозиргача молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари расмий тўртта – француз, немис, рус ва поляк тилларига таржима қилинган. Айни пайтда эса хитой, япон, португал ва испан тилларига таржима қилиш жараёни кечмоқда. Норасмий тартибда эса 30 дан ортиқ тилларга, шу жумладан, ўзбек тилига ҳам таржима қилинган. Бу эса юқорида таъкидланганимиздек қарор ижросини таъминлашда кўл келади.

МХХСларни қўллаш зарурияти қуйидаги омиллар билан белгиланади[9]:

- турли мамлакатларда инвесторлар ва акционерлар потенциал компанияларнинг бир хил тамойиллар, яъни таққосланувчанлик асосида тайёрланган молиявий ҳисоботни яхшироқ таҳлил қилиш имкониятига эга бўладилар;

- турли мамлакатларда турли фонд биржаларига уларнинг ҳар бирига ўша мамлакатнинг стандартлари асосида тузилган молиявий ҳисоботдан кўра ҳаммаси учун ягона тан олинган битта молиявий ҳисоботни тузиш мақсадга мувофиқдир. Натижада ҳисоботни тузиш харажатлари қисқаради ва капитални жалб қилиш имкониятлари кенгайди.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш, корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий, мулкӣ ва молиявий ҳолатини, уларнинг ўтган даврлардаги молиявий натижаларини қиёсий ўрганиш ва объектив баҳолаш орқали келгусидаги фаолиятни кенгайтириш, ташқи молиявий манбаларни излаб топиш, халқаро молиявий институтлардан капитал жалб қилиш имконини беради.

Қайд этиш жоизки, бугунги кунда, иқтисодиётнинг турли соҳаларида ярим миллионга

яқин корхона ва ташкилотларда ушбу хизмат тури йўлга қўйилиб, ҳисобдорлик юритиб келинмоқда. Бироқ бир хилдаги иқтисодиётнинг қонун-қоидалари асосида ишлаётган икки дунё (миллий ва халқаро) ҳисоб тизимини таққослашдаги оралиқ масофа борган сари кенгайиб кетмоқда. Буни ўтган даврда амалга оширилган ишлар кадр-қиматини эътироф қилган ҳолда, айтиш лозимки, иқтисодиёт очиқланмаганлиги, эришилган натижадорлик халқаро майдонда намён этилмаганлиги, яъни бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этишнинг амалдаги анъанавий тартибда халқаро майдонда расмий тан олинган талаблар эмас, балки кўпроқ миллий иқтисодиётнинг устуворлиги юқори қўйилганлиги билан изоҳласак тўғри бўлади. Бугун эса муҳит тубдан ўзгарди. Ўзбекистон ташқи дунёга тўлиқ очилди. Шу маънода, бугун бухгалтерия ва аудит соҳаси муносабатлари олдига ҳисобдорликни янги дунё муносабатлари тизимга мос ҳолда йўлга қўйиш вазифаси қўйилмоқда.

Бунинг ечими эса оддий эмас. Чунки бу болада бир қатор муаммолар мавжуд. Аввало, бизнес субъектлари фаолиятининг реал натижаларини аниқлаш, уларнинг ютуқларини тан олиш, баҳолаш ва очиқлашдаги амалдаги тартиблари иқтисодий ресурсларни бўлғуси ҳақиқий эгалари манфаатларига мос тушмайди.

Иккинчидан, бизнес субъектлари даромад ва харажатларининг аниқ ўлчанган қийматлари потенциал қизиқувчилар манфаатларига мос тушмайди. Бунда фойданинг аниқлиги, нақдлиги ва сифатини таъминлаш назарда тутилмоқда.

Учинчидан, молиявий ҳисоботларни тайёрлаш, тақдим этишдаги ўринсиз, ортиқча, қатъий талабларнинг белгилаб қўйилганлиги, шунингдек, бизнес субъектларининг ўз мулкларини доирасида аниқ бошқарув қарорларини тайёрлашда ҳисобнинг майда бирликларига қадар қатъий тартибнинг белгилаб қўйилгани бухгалтерия ходимларининг эркин ва касбий тажрибага таянган ҳолда хулоса тайёрлаш ҳамда уларни манфаатдорларга тақдим этиш имкониятини бермайди. Бу бизнес вакиллари реал ҳолатни ўзлари истаган тарзда эмас, улар фойдаланилаётган ресурслар эгалари истаган тарзда кўради, деганидир.

Тўртинчидан, бизда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш ва ҳисоботни тузиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишда ташқи назоратга устунлик берилган. Одатда назоратнинг ички турига кўпроқ аҳамият қаратиш талаб этилади. Чунки ички назорат тўғри ва самарали ташкил этилса, ташқи назоратга зарурий қолмаслиги халқаро стандартларнинг энг муҳим шарт ҳисобланади.

Бешинчидан, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига қанчалик мослаштирилмасин, агар ахборотлар оқими очиқланмаса, бизнес субъектларининг реал молиявий аҳволи, натижалари ва уларнинг ўзгаришларини аниқ акс эттириш имкони бўлмайди[10].

1-сон МҲХСда “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари – бу Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари қўмитаси томонидан қабул қилинган стандартлар ва интерпретациялардир” деб таъриф берилган. Уларга қуйидагилар киради[10]:

а) молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IFRS);

б) бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлари (IAS);

с) интерпретациялар (SIC).

БҲХСлар (IAS – International Accounting Standarts) Бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлари бўйича Қўмита (БҲХСҚ) (IAS) томонидан ишлаб чиқилади. БҲХСҚ томонидан тайёрлаган ва рус тилига таржима қилинган Молиявий ҳисобот халқаро стандартларига тушунтиришларда, рус тилига таржима қилинган БҲХСларда 2016 йил февраль ҳолати бўйича 29 та БҲХС, 12 та Молиявий ҳисобот халқаро стандарти (МҲХС), 8 та стандартларга изоҳ (SIC) нашр қилинганлиги кўрсатилган (1-жадвал).

1-жадвал

1-2 сон МҲХСлари ва 4-сон БҲМСларидаги умумий қоидаларни солиштириш натижалари[13]

2-сон МҲХСларида	4-сон БҲМСларида
2-сон МҲХСнинг мақсади – захираларни ҳисобга олиш тартибини белгилаш бўлиб ҳисобланади. Захиралар ҳисобининг асосий масаласи бўлиб актив сифатида тан олинадиган таннархини ҳамда тааллуқли тушум тан олгунга қадар келгуси даврларга ўтказиладиган суммасини аниқлаш ҳисобланади.	Мазкур БҲМС мақсади ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъи назар юридик шахсга мулк ҳуқуқида тегишли бўлган товар-моддий захираларнинг бухгалтерия ҳисоби услубиёти ва молиявий ҳисоботда акс эттирилишини белгилаш ҳисобланади.
2-сон МҲХСлари қуйидаги захираларга нисбатан қўлланилмайди: (а) пудрат шартномаси бўйича тугалланмаган ишлаб чиқариш; (б) молиявий инструментлар; (с)қишлоқ хўжалик фаолияти билан боғлиқ биологик активлар.	Мазкур БҲМС қоидалари пудрат қурилиши бўйича тугалланмаган ишлар, шу жумладан улар билан боғлиқ хизматлар бўйича контрактлар ва молиявий дастакларни ҳисобга олиш қоидаларига нисбатан қўлланилмайди.
Захира – бу актив: (а) нормал фаолият давомида сотишга мўлжалланган; (б) ушбу сотиш учун ишлаб чиқариш жараёнида; (с) ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида фойдаланишга мўлжалланган хомашё ва материалла шаклида.	Товар-моддий захиралар – кейинчалик сотиш мақсадида нормал фаолият юритиш жараёнида тутиб туриладиган ва ишлаб чиқариш жараёнида мавжуд бўлган, шунингдек маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида ёхуд маъмурий ва ижтимоий-маданий вазифаларни амалга ошириш учун фойдаланадиган моддий активлар
Реализациянинг бўлиши мумкин соф қиймати – бу нормал иш кетишида бажариладиган ишларнинг бўлиши мумкин бўлган харажатлари ҳамда реализациянинг бошқа бўлиши мумкин харажатларини чегириб ташлагандан кейинги мўлжалдаги соф сотиш қийматидир.	Сотишнинг соф қиймати – товар-моддий захираларни мақсадига кўра ишлатиладиган ҳолатга келтириш ва сотиш бўйича баҳоланган харажатлар чегирилган ҳолда жорий қиймати
Адолатли қиймат – бу шу соҳа бўйича яхши тажриба ва билимга эга ҳамда ушбу битимни амалга оширишга хоҳиш-истаги мавжуд бўлган ва бир-бирига боғлиқ бўлмаган томонлар ўртасида битимни рўёбга чиқаришда активни алмаштириш ёки мажбуриятларни тартибга солиш мумкин бўлган суммадир.	Жорий қиймат – маълум санадаги амал қиладиган бозор нархлари бўйича товар- моддий захираларнинг қиймати ёки хабардор қилинган, битимни амалга оширишни хоҳловчи, мустақил тарафлар ўртасида битимни амалга оширишда активни сотиб олиши ёки мажбуриятни бажариш учун етарли бўлган сумма
Захиралар ўз ичига олади: 1) қайта сотиш учун харид қилинган ва сақланаётган товарлар; 2) тайёр маҳсулотлар; 3) тугалланмаган ишлаб чиқариш; 4) ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун хом- ашё ва материаллар; 5) сотилиши тан олгунга қадар сервис компаниялари хизмати таннархи.	Товар-моддий захиралар ўз ичига олади: 1) хомашё ва материаллар, харид қилинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар, ёқилғи, идишлар, эҳтиёт қисмлар, инвентарь ва хўжалик анжомлари, бошқа материаллар; 2) боқувдаги ва яйловдаги ёш ҳайвонлар, паррандалар, асалари оилалари, сотиш учун асосий подадан яроқсиз қилинган катта ёшдаги қорамоллар, сотиш учун четдан қабул қилинган қорамоллар; 3) ташкилотда тайёрланган тайёр маҳсулот 4) қайта сотиш учун мўлжалланган товарлар.
Халқаро стандартларда ушбу тушунча киритилмаган. Ҳисоб сийёсатида кўзда тутилган тартибда асосий воситалар (мулк, бино, машина ва асбоб-ускуналар) таркибига киритилмаган инвентар ва анжомлар материал сифатида ҳисобга олинади ва фойдаланишга чиқарилганда ҳисобдан чиқарилади.	Инвентар ва хўжалик анжомлари таркибига қуйидаги мезонлардан бирига жавоб берадиган активлар киритилади: а) хизмат муддати бир йилдан ошмайдиган; б) қиймати бир-бирлик учун Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг кам иш ҳақининг эллик бароваригача миқдорда бўлган буюмлар

Молиявий ҳисобот халқаро стандартларини фундаментал асослари, молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим қилиш ҳамда аниқ объектларни ҳисобга олишга мўлжалланганлигига қараб қуйидаги олтита гуруҳга ажратиш мумкин[9]:

I. Молиявий бухгалтерия ҳисобининг фундаментал асосларини ифодаловчи стандарт – ушбу гуруҳга 1 та стандарт киритилган.

II. Молиявий ҳисоботни тақдим қилиш ва ундаги ахборотлар тавсифини ифодаловчи стандартлар – ушбу гуруҳ ўз ичига 10 та стандартни олади.

III. Активлар, мажбуриятлар ва инвестицияларга доир стандартлар – ушбу гуруҳга 9 та стандарт киритилган.

IV. Даромад ва харажатларга доир стандартлар – бу гуруҳга 5 та стандарт киритилган.

V. Молиявий инструментларга доир стандартлар – ушбу гуруҳга 2 та стандарт киритилган.

VI. Бизнес бирлашишлари ва қўшма корхоналар молиявий ҳисоботига доир стандартлар–ушбу гуруҳ ўз ичига 2 та стандартни олади.

Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ва бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларда[12] ҳам халқаро стандартларнинг қўлланилиши эътироф этилган. Захиралар ҳисобга оид қоидалари 2-сон МҲХС “Захиралар” билан тартибга солинади. Бугунги кунда захираларни тан олиш, уларнинг таннархини аниқлаш, баҳолаш ҳамда молиявий ҳисоботда акс эттиришга доир халқаро стандартлардаги масалаларини ва бу борада илғор хорижий тажрибаларни ёритиб бериш ўта долзарб масалалар сирасига киради. Бундан ташқари халқро стандартларда келтирилган атамаларни мазмун моҳиятини аниқлаштириб олишимиз зарур. Шу боис, ушбу мақола долзарб мавзуга бағишланган.

Тадқиқотга доир 2-сон МҲХС “Захиралар” [11], 4-сон БҲМС “Товармоддий захиралар”[12] ҳамда соҳага доир бўлган адабиётлар ўрганилди. Миллий стандартимиздаги айрим қоидаларни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш зарурати мавжуд. Тадқиқот жараёнида 4-сон БҲМС “Товар-моддий захиралар” стандартида келтирилган атамалар тавсифи, тамойиллар ва қоидалар 2-сон МҲХС “Захиралар” стандартидаги қоидалар билан солиштирилди. Уларда айрим номувофиқликлар аниқланди. Халқаро стандартларга мувофиқлаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди. Адабиётларда захиралар ҳисоби борасида иккита муҳим жиҳатга эътиборни қаратиш лозимлиги эътироф этилди. Биринчиси, харид қилинган захираларнинг бошланғич қиймати (таннархи), иккинчиси реализация қилинган захиралар таннархини аниқлаш масаласидир.

Ўзбекистон Республикасида 2-сон МҲХСга мувофиқ келадиган 4-сонли БҲМС “Товар-моддий захиралар” стандарти ишлаб чиқилган.

Захираларга оид атамалар тавсифи ва унинг таркиби бўйича белгиланган қоидаларни солиштириш натижалари қуйидаги 1-жадвалда расмийлаштирилди.

Ушбу жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, халқаро стандартлар ва миллий стандартлар ўртасида умумий қоидаларни белгилашда бир қанча фарқлар мавжуд. Биринчидан, халқаро стандартда захираларнинг актив сифатида тан олинадиган таннархини ҳамда тегишли тушумни тан олгунга қадар келгуси даврларга ўтказиладиган суммасини аниқлашга устувор аҳамият қаратилган бўлса, миллий стандартда эса мулк ҳуқуқида тегишли бўлган ТМЗларнинг бухгалтерия ҳисоби услуги ва молиявий ҳисоботда акс эттирилишини белгилаш, деб таърифланган[10].

Фикримизча, стандартнинг мақсади кўпроқ ишлаб чиқарилган, сотилган захиралар ҳамда ҳали сотилмаган қолдиқдаги захиралар таннархини аниқлаш тартибини белгилашга қаратилиши мақсадга мувофиқдир. Иккинчидан, қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ биологик активлар учун алоҳида миллий стандарт ишлаб чиқиш зарурати мавжуд. Биологик активлар бу тирик ҳайвонлар ва ўсимликлардир. Халқаро стандартлар талабларига мувофиқлаштириш мақсадида 4-сон БҲМСлари таркибида захира сифатида киритилган ҳайвонларни захира таркибидан чиқариб, уларни биологик актив сифатида ҳисобга олиш тартибини белгилайдиган алоҳида стандартга киритиш керак, деб ўйлаймиз. Шу асосда, миллий стандартдаги захиралар таркибидан “боқувдаги ва яйловдаги ёш ҳайвонлар, паррандалар, асалари оилалари, сотиш учун асосий подадан яроқсиз қилинган катта ёшдаги қорамоллар, сотиш учун четдан қабул қилинган қорамоллар”ни олиб ташлаш ва уларни биологик активлар сифатида тан олиш тамойилларини қабул қилиш керак. Учинчидан, миллий стандартимизда товар-моддий захираларга берилган таърифда “...маъмурий ва ижтимоий-маданий вазифаларни амалга ошириш” деган жумлани олиб ташлаш керак, деб ўйлаймиз, чунки бу жумлалар узоқ муддатда фойдаланадиган моддий активларнинг таърифида ҳам келтирилган. Тўртинчидан, миллий стандартларда сотишнинг соф қиймати ва жорий қиймати тушунчаларининг мантиқан мазмунига аниқлик киритиш лозим. Бу тушунчаларни тўлиқ халқаро стандартдаги контекстида қабул қилиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз[9]. Бешинчидан, “сотилиши тан олингунга қадар сервис компаниялари хизмати таннархи”, яъни ҳали реализация қилинмаган хизматлар бўйича

таннарх захира сифатида тан олиш қоидаларини жорий қилишимиз керак. Масалан, адвокатлик, аудиторлик ёки маслаҳат фирмалари ўзининг хизматларини мижозларга кўрсатади.

Уларни мижозларга якуний сотгунга қадар, яъни бажарилган ишларни харидорга топширгунга ва бажарилган ишлар тўғрисидаги далолатномани имзолагунга қадар амалга оширилган харажатлар захира сифатида тан олинади. Бу турдаги харажатлар моддий-буюм кўришига эга бўлмасида захира талабларига жавоб беради. Олтинчидан, миллий стандартимизда инвентар ва хўжалик анжомлари тушунчаси киритилган. Юқоридаги жадвалда келтирилган мезон талабларидан ташқари қуйидагилар хизмат муддати ва қийматидан қатъи назар инвентар ва хўжалик анжомлари таркибига киритилган:

- а) махсус асбоблар ва мосламалар;
 - б) махсус ва санитария кийимлари, махсус пойабзал;
 - в) кўрпа тўшаклар;
 - г) ёзув-чизув анжомлари
 - д) ошхона инвентари, шунингдек сочиқ-дастурхонлар;
 - е) уларни барпо этиш харажатлари, қуриш-монтаж ишларининг таннархига киритилган вақтинчалик (титулда бўлмаган) иншоотлар, мосламалар ва қурилмалар;
 - ж) фойдаланиш муддати бир йилдан кам бўлган алмаштирилган ускуналар;
 - з) овлаш қуроллари (траллар, ёйма тўрлар тўрлар, анжомлар, матраплар ва ҳ.к.) [14,816.]
- Халқаро стандартларда “инвентар ва хўжалик анжомлари” тушунчаси мавжуд эмас. Уларнинг бир қисми ҳисоб сиёсатида кўрсатил-

ган тартибда машина ва асбоб-ускуналар таркибида ҳисобга олинади. Чунки, халқаро стандартларда асосий воситалар (мулк, бино ва машина ва асбоб-ускуналар)га қиймати бўйича чегара қўйилмаган. Бир қисми эса материаллар таркибига киради ва умумий тартибда ҳисобга олинади. Шу боис, “инвентар ва хўжалик анжомлари” тушунчаси, уни тан олиш мезони ва мезонлардаги талаблардан қатъи назар таркибига киритиладиган моддаларини тўлиқ халқаро стандартларга мувофиқлаштириш керак.

Хулоса ва таклифлар. Бунинг учун қуйидаги йўналишларда ишларни амалга ошириш керак. Амалиётимизда асосий воситалар (“бино, машина ва асбобускуналар”)ни тан олишда қиймати минимал иш ҳақининг 50 баробаридан кам бўлмаслиги керак” деган мезонни олиб ташлаш керак. Натижада, узоқ муддатга хизмат қиладиган моддий активларнинг таркибини халқаро стандартларда келтирилган мезонлар доирасида компаниялар ўзлари белгилаш ҳуқуқига эга бўлади. Ушбу тавсияларнинг қўлланилиши умумий қоидалардаги тафовутларни қисқартиради ва миллий молиявий ҳисоботни трансформациялаш жараёнини енгиллаштиради.

Стандарт талабларига мувофиқ захиралар мажбурий тартибда қуйидаги миқдорлардан энг кичиги бўйича баҳоланиши шарт: таннархи ёки реализациянинг бўлиши мумкин бўлган соф қиймати. Агар реализациянинг бўлиши мумкин бўлган соф қиймати уларнинг таннархидан паст бўлса, захира реализациянинг бўлиши мумкин бўлган соф қийматида акс эттирилади. Акс ҳолда эса, яъни реализациянинг бўлиши мумкин бўлган соф қиймати уларнинг таннархидан катта бўлса захира таннархда ифодаланади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик ҳужжатлари тўплами. 2017 йил. 6-сон.
2. <https://lex.uz/docs/4746047>
3. <https://www.lex.uz/acts/2931253>
4. Hermanson, Roger H. Accounting: a business perspective /Roger H. Hermanson, James Don Edwards, Michael W. Maher. 6th ed., Irwin, Printed in the USA, 1995. 926 p.
5. Larson, Kermit D. Financial Accounting /Kermit D. Larson, Paul B. W. Miller. 6th ed. Irwin, 1995. 686 p.
6. М.Қ.Пардаев, И.Т.Абдукаримов, А.А.Абдиев, Б.И.Исроилов Корхоналарда молиявий ҳисоботлар тазлили. Уқув кўлланма. Ташкент, Солик; Академияси, 2008. - 78 бет.
7. Хақимов Б., Холмирзаев У. Пул маблағлари ҳисоби ва таҳлилини халқаро тажрибалар асосида такомиллаштириш. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 1, февраль, 2020 йил, www.interfinance.uz/en/
8. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O'quv qo'llanma Raximov M.Yu. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Toshkent Moliya instituti. -T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013. 392 b.
9. Муаллиф илмий изланишлари натижаси ишлаб чиқилди
10. <https://xs.uz/uzkr/post/moliyaviy-hisobotning-khalqaro-standartlari-unga-moslashish-jolida-qandaj-chora-tadbirlar-kozda-tutilgan>
11. Международные стандарты финансовой отчетности. Minfin.ru/ru/performance/accounting/mej_standart_fo/docs\09.02.2016
12. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари тўплами. –Т.: “NORMA”, 2011.–360-бет.
13. Ташназаров Самиддин Низамович Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва уларга ўтиш зарурияти // Экономика и финансы (Узбекистан). 2016. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/moliyaviy-izobotning-hal-aro-standartlari-va-ularga-tish-zaruriyati> (дата обращения: 06.02.2022).
14. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари тўплами. –Т.: “NORMA”, 2011.–360-бет.